

В. В. Джинджоян,
к. е. н., доцент, завідувач кафедри економіки та менеджменту туристичної діяльності,
ВНПЗ "Дніпровський гуманітарний університет"
ORCID ID: 0000-0003-0296-4092

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.19.18

ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ В УМОВАХ СКЛАДНОГО МЕТОДОЛОГІЧНОГО ПЛЮРАЛІЗМУ

V. Dzhyndzhoian,
PhD in Economics, Associate Professor, Head of Department
of Economics and Management of Tourism, Dnipro University of the Humanities

RESEARCH OF SOCIAL PROCESSES IN THE CONTEXT OF COMPLEX METHODOLOGICAL PLURALISM

У статті здійснено спробу аналізу основних теоретико-методологічних підходів до дослідження соціальних процесів і визначення їх можливих перспектив розвитку в умовах складного методологічного плюралізму в вітчизняній соціології. Виділено два основні типи теорій: теорії, які складають гносеологічну галузь методології, та теорії, що утворюють онтологічну галузь методології. Обґрунтовано існування міждисциплінарного, системного та історичного підходів під час комплексного вивчення соціальних явищ. Встановлено, що соціальні процеси є змінами в суспільстві, які впливають на добробут, умови безпеки, політичної та економічної стабільності значної частини населення. На основі детального аналізу наукової літератури визначено низку принципів та методів дослідження соціальних явищ.

The article attempts to analyze the main theoretical and methodological principles for the study of social processes and determine their possible prospects of development under the conditions of complex methodological pluralism in domestic sociology. It has been established that social processes are changes in society that affect the well-being, security conditions, political and economic stability of the significant part of the population. It has been colligated that the structure of the science of methodology includes two main types of theories. Firstly, metatheories, that is theories that relate to cognitive processes, are related to the given science (these theories constitute the epistemological branch of methodology). Secondly, theories about the objects under the research, they form the ontological branch of methodology. Each of these branches of methodology represents a set of theories related and subcontracted in a certain way, at the same time epistemological and ontological branches of methodology are coherent to each other and change over to one another. This underlines the fact that the dual approach to the consideration of social space has developed in social sciences.

Based on the rigorous analysis of the scientific literature, a number of principles and methods of conducting research of social phenomena has been determined. Among them there is abstract and logical, which is used when conducting the analytical part of the work based on the analysis of literary

and factual data in order to identify existing factors, conditions and indicators. Another group is mathematical and statistical methods that are necessary when analyzing modern social processes, calculating integral indicators, as well as while researching social subspaces, evaluating the selection, etc. The next one is comparative analysis that is used when comparing the received empirical and statistical data. Sociological type (questionnaires, in-depth interviews, method of expert assessment) is used to obtain subjective and objective assessments of problems. There is also a grouping method. The cartographic method is necessary to create a cartographic database by the following indicators: demographic, social, institutional and economic.

*Ключові слова: методологія, метод, соціальні процеси, теоретико-методологічні засади.
Key words: methodology, method, social processes, theoretical and methodological principles.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Безпосередня розробка конкретної предметної області знань передбачає введення логіко-категоріальної визначеності, виділення найбільш значущих методологічних підходів, придбання і аналіз емпіричного матеріалу, а також вироблення результируючих висновків, на рівні яких проводиться побудова моделі явища, а також класифікація можливих його різновидів. Все це становить серйозний дослідницький інтерес, проте не дозволяє придбати остаточне знання про предмет досліджуваного явища (незважаючи на те, що в рамках спеціального дослідження проводиться виділення його істотних ознак).

Це пов'язане з тим, що в ряді випадків емпіричний матеріал не є достатньою підставою для однозначного визначення наявності конкретного соціального явища. Так, наприклад, дослідження злочинності за сферою її проявів — зареєстрованими злочинами, призводить до спотворення картини поточної ситуації, оскільки чисельні показники зареєстрованих протиправних діянь не дають точного знання про всю сукупність злочинів в суспільстві. Водночас те ж саме визначення рівня злочинності може бути вироблено побічно: на рівні визначення ступеня деформації економічної, політичної, соціальної діяльності суспільства, а також за допомогою залучення аналітичних і прогностичних даних. Таким чином, аналіз "контексту" виникнення конкретного соціального явища в ряді випадків виступає в якості потужного методологічного інструменту, багато в чому доповнює вузькоспеціалізований об'єктний розгляд.

Це підтверджується і тим, що особливістю конкретних соціальних явищ виявляється їх загальна "вплетеність" у тканину соціальних відносин. І в цьому сенсі має місце, з одного боку, широкий набір зовнішніх чинників розвитку конкретного явища, з іншого — наслідки його існування на рівні системи суспільних відносин. Це актуалізує значущість застосування систематичного підходу, який не тільки сприяє проясненню сутності конкретних тенденцій, процесів та соціальних механізмів, а й дозволяє більш глибоко зрозуміти їх внутрішню структуру і динаміку існування [1].

Існує, однак, серйозна проблема, пов'язана з проведенням систематичних досліджень. Ця проблема полягає в тому, що дослідження будь-якого приватного явища або соціального механізму передбачає звернення до загальнотеоретичних знань щодо структури суспільства в цілому, водночас складно визначити ступінь необхідної деталізації в даній сфері. В цьому відношенні доцільним є проведення початкової методологічної та теоретичної розробки питання про можливість застосування методологічних підходів, принципів та методів в проведенні соціальних досліджень і, зокрема, критерії його повноти.

З урахуванням того, що в кожній приватній області існують можливість проведення поглибленого дослідження, результати якого можуть мати досить серйозний обсяг, очевидно, що побудова повної (в значенні включення усієї сукупності існуючих даних і результатів наукових розробок) системи знання, охоплює основні аспекти взаємозв'язку конкретного явища не може бути реалізовано в рамках одиничного дослідження. Тому для визначення теоретико-методологічних основ дослідження соціальних явищ/процесів здійснено детальний аналіз наукової літератури.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Аналіз останніх досліджень та публікацій, де висвітлено проблему соціальних процесів (Р. Барт [1], В. Бех [2], І. Котляров [4], Н. Моїсєєв [6], Є. Пугачова [7], С. Титов [9], І. Фролов [10] та ін., дав змогу встановити, що соціальні процеси — це ті зміни в суспільстві, які впливають на добробут, умови безпеки, політичної та економічної стабільності значної частини населення. Люди постійно включені в численні процеси, що нашаровуються один на одного, — економічні, політичні, демографічні, культурні, цивілізаційні, екологічні тощо.

На відміну від фізичних елементів або хімічної структури певної речовини соціальні процеси, як будь-який об'єкт соціального знання, представляються нам знайомими і зрозумілими. Проте, попри уявну простоту, не всі соціальні процеси мають однакову значущість, ко-

жен з них має свою інтенсивність, тривалість і суб'єктне охоплення. Одні з них виявляються в центрі уваги людини, інші сприймаються як малозначні, або як самі собою зрозумілі, інші зовсім вислизують з-під спостереження. Водночас соціальні процеси досить суперечливі, відзначаються складністю і неоднозначністю.

Вивчення соціальних процесів дозволяє, розуміти те суспільство, в якому ми існуємо і діємо, а також прогнозувати тенденції розвитку суспільства, що важливо в прийнятті управлінських рішень, оскільки необхідно враховувати не тільки існуючі суспільні відносини, а й динаміку їх розвитку.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є спроба аналізу основних теоретико-методологічних підходів до дослідження соціальних процесів і визначення їх можливих перспектив розвитку в умовах складного методологічного плюралізму в вітчизняній соціології.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

У науці прийнято вважати, що методологія — це система теорій і принципів, що визначають характер дослідження того чи іншого виду реальності. Говорячи про структуру методології, слід зауважити, що вона включає в себе два основні типи теорій: по-перше, метатеорії, тобто ті теорії, які стосуються пізнавальних процесів, що відносяться до даної науки (ці теорії становлять гносеологічну гілку методології), по-друге, теорії про об'єкти, які досліджуються, вони складають онтологічну гілку методології, кожна з цих гілок методології є сукупністю теорій, пов'язаних і супідрядних певним чином, водночас гносеологічна і онтологічна гілки методології пов'язані одна з одною і переходять одна в одну.

Гносеологічна гілка методології з'ясовує всі суттєві особливості пізнавального процесу в соціології, включаючи сутність, межі, предмет і особливості соціологічного пізнання. З іншого боку, в методологію соціологічного дослідження включені теорії, що описують і пояснюють особливості тих чи інших соціальних об'єктів. Очевидно, що розуміння сутності соціального об'єкта, його структури, закономірностей його функціонування та розвитку не може бути реалізовано в рамках одиничного дослідження.

Водночас розгляд структури конкретного соціального явища і визначення його функціональної складової — це абсолютно різні підходи. На рівні системи суспільства найбільше значення мають взаємозв'язки між різними елементами громадської організації, які можуть бути чітко і ясно визначені, з виключенням необхідності докладного розгляду кожного з елементів суспільної структури окремо. Фактично, за такого підходу основне значення має причинно-наслідкова визначеність різних соціальних явищ по відношенню один до одного.

За такого підходу вони розглядаються як фактори [2], що сприяють проясненню ряду значущих питань без зайвого поглиблення в специфічні питання влаштування громадської структури. Цей підхід знаходить своє відображення на рівні методології структурного функціоналізму, в рамках якого окремі соціальні явища і про-

цеси відбиваються як соціальні функції. Сильною стороною структурного функціоналізму є систематичність і одночасно ємність реалізованої теоретичної конструкції. Водночас, що важливо, застосування даного підходу залишає можливість для подальшої деталізації соціального контексту явища в тих випадках, коли необхідно провести більш детальний розгляд основних його чинників. Те ж саме має місце і щодо дослідження наслідків розгортання конкретних соціальних явищ, зв'язків і соціальних механізмів.

Ще однією важливою методологічною підставою системного дослідження соціальних процесів є методологія синергетики, що розглядає загальні характеристики і принципи розвитку систем, незалежно від їх характеру. На рівні методології синергетики проводиться концептуалізація рушійних принципів розвитку структури суспільства, стає можливою постановка питання про різні рівні суспільної організації та їх взаємодії в ході соціального процесу [3]. Що важливо, застосування методології системного аналізу сприяє не тільки визначенню специфічних факторів, що мають місце всередині локального суспільства, але також і зовнішніх чинників, що визначають основні характеристики та вектори його розвитку [4]. Це пов'язане з концептуалізацією проблеми взаємодії системи і зовнішнього середовища її існування, до якої відносяться природа, зовнішня соціальне середовище, а також індивідуальні особливості окремих членів суспільства, що детермінують статистичний розкид очікуваних соціальних інтеракцій.

Сильною стороною синергетичного підходу є його загальний характер і одночасно — вихід на оперування математичними закономірностями протікання суспільних процесів, що дозволяє судити про значну ступінь його статистичної точності. Крім того, важливим є і те, що звернення до даної методологічної парадигми робить можливим залучення в об'єкт дослідження зовнішніх чинників виникнення і розвитку досліджуваного соціального явища, що в сукупності істотно збагачує вироблений процес теоретичної розробки проблеми.

Слід звернути увагу на важливий аспект досліджуваного питання. Застосування есенціалістських підходу, спрямованого на відображення суті конкретного соціального явища, направлено на формування його універсальної теоретичної моделі, яка претендує на характер загальності. Незважаючи на очевидні переваги цього підходу, слід звернути увагу на те, що в ході розвитку суспільства відбувається постійна зміна рівня і характеру представленості конкретних суспільних процесів, що дозволяє судити про наявність не тільки кількісної, але і якісної їх динаміки.

Для того, щоб прояснити таке положення про наявність якісної динаміки в суспільстві звернемося до тематики соціальних відхилень. На загальному рівні розробка проблеми соціальних відхилень передбачає постановку питання про соціальні норми, механізми їх прищеплення, індивідуальному аспекті процесу соціалізації а також причини виникнення відхилень в їх реалізації на рівні суспільного процесу. В результаті виробляється побудова загальної моделі поведінки, що відхиляється, орієнтованої, насамперед, на відображення його істотних ознак і механізмів розвитку на рівні окремих членів суспільства. Виникає теоретична модель, що

володіє значним ступенем універсальності, разом з тим, не відображає динаміку соціальних змін як безпосередній чинник розвитку соціальних девіацій.

Сучасні соціологи, застосовуючи посткласичні соціальні теорії, нові теоретичні погляди в дослідженні соціального простору, враховують регіональні особливості соціальних взаємодій, соціальних інститутів і соціальної інфраструктури. Такий підхід дозволяє вивчати простір на базі таких складових, як місто, село, регіон (суб'єкт) і ін. Стабільність і впорядкованість соціального простору забезпечують соціальні інститути. Так, І. Котляров редукує простір і соціальні структури до конкретних об'єктів ("до онтологічно значущих суб'єктів") і інституцій [4]. Соціальні інститути виступають стабільною основою трансформації соціального простору. Крім того, соціальні інститути виступають у ролі механізмів його розвитку та функціонування.

Жодне наукове дослідження неможливо без дотримання методологічних принципів. Сам науковий принцип виконує організуючу, об'єднуючу і синтезуючу функції і є вимогою (правилом) до елементів наукових концепцій. Складність і багатовимірність соціального простору зумовлює наявність великої їх сукупності. Має сенс виділити такі принципи в дослідженні соціальних явищ:

1. *Міждисциплінарний підхід* — можливість використовувати соціологічні, економічні, математичні методи для комплексного вивчення соціальних явищ. Таким чином, методологія не може бути зведена до якогось одного методу дослідження.

2. *Системний підхід* — сприяє виявленню особливостей розвитку трансформаційних процесів, а також взаємозв'язку об'єктивних і суб'єктивних чинників у розвитку соціальних явищ.

3. *Облік регіональної специфіки* — врахування особливостей, проблем і перспектив розвитку соціальних явищ.

4. *Інформаційна забезпеченість дослідження* — спираючись на існуючу статистичну інформацію, дозволяє підготувати верифіковані масиви інформації, адекватно відображають просторову та тимчасову диференціацію досліджуваного об'єкта.

5. *Практична можливість отримувати результати дослідження* — розробка теоретичних і практичних прийомів і доведення їх до рівня конкретних рекомендацій.

6. *Історичний підхід*, який є методологічним відображенням дійсності в безперервній єдності минулого, сьогодення і майбутнього при розгляді процесів формування, розвитку і трансформації соціального простору.

7. *Об'єктивність*, що орієнтує дослідника на розуміння і вміння встановити (оцінити) ступінь суб'єктивності отриманої інформації (спотворює соціальну реальність) і визначити необхідність її мінімізації. Цей принцип також дозволяє вибрати адекватну систему методів аналізу соціальних явищ.

Найчастіше методологічну концепцію розуміють як "рамки", відповідно до яких вчені здійснюють наукову діяльність. Багато методів, що використовуються для дослідження соціальних явищ, є міждисциплінарними, що визначено складністю досліджуваного об'єкта.

За ступенем спільності в науці виділяють такі групи методів:

1. *Філософські*, визначають способи формування і трансформації соціального простору (гносеологічний і діалектичний методи пізнання). Такі методи застосовуються для дослідження всіх сфер соціальної реальності і на всіх етапах пізнавального процесу.

2. *Загальнонаукові методи*. Визначають деякі аспекти пізнання і перетворення соціальної дійсності (аналіз, синтез, індукція, дедукція та ін.). Використовуються практично в усіх наукових напрямках, але не на всіх етапах пізнавального процесу і призначені для дослідження конкретних явищ соціальної реальності.

3. *Приватні, спеціальні методи*. До цієї групи включені методи, розроблені конкретною наукою і спрямовані на пізнання окремих областей реального світу (біографічний метод, опитування, метод соціометрії та ін.).

4. *Соціологічні*. В цьому випадку мова йде про методи збору та аналізу соціологічної інформації (анкетування, інтерв'ювання, спостереження та ін.). Взаємозв'язок факторів, механізмів і умов, впливають на соціальні явища, вимагає комплексного використання всіх груп методів.

Виходячи з цієї тези, основними методами дослідження в рамках позначеної проблеми будуть виступати:

1. *Абстрактно-логічний* — застосовується під час виконання аналітичної частини роботи на основі аналізу літературних і фактичних даних, для виявлення існуючих факторів, умов, показників.

2. *Математичні і статистичні методи*. Необхідні під час аналізу сучасних соціальних процесів, розрахунку інтегральних показників, а також під час аналізу соціальних підпросторів, розрахунку вибірки тощо.

3. *Порівняльний аналіз*. Застосовується при зіставленні отриманих емпіричних і статистичних даних.

4. *Соціологічні (анкетування, глибинне інтерв'ю, метод експертних оцінок)* — використовуються для отримання суб'єктивних і об'єктивних оцінок проблем.

5. *Метод угруповань (для пошуку причинно-наслідкових зв'язків між факторами і умовами сталого розвитку соціальних явищ)*.

6. *Картографічний (необхідний для створення картографічної бази даних за такими показниками: демографічний, соціальний та інституційний, економічний)*.

ВИСНОВКИ

Таким чином, проведений аналіз теоретико-методологічних основ дослідження соціальних явищ дозволяє нам зробити такі висновки. Структура науки методології включає в себе два основні типи теорій: по-перше, метатеорії, тобто ті теорії, які стосуються пізнавальних процесів, що відносяться до цієї науки (ці теорії становлять гносеологічну гілку методології), по-друге, теорії про об'єкти, які досліджуються, вони складають онтологічну гілку методології, кожна з цих гілок методології є сукупністю теорій, пов'язаних і супідрядних певним чином, водночас гносеологічна і онтологічна гілки методології пов'язані одна з одною і переходять одна в одну. Це підкреслює той факт, що у суспільних науках склався дуальний підхід до розгляду соціального простору.

На основі детального аналізу наукової літератури визначено низку принципів та методів дослідження со-

ціальних явищ. Перспективи подальших наукових розвідок вбачаємо у теоретичному визначенні місця підприємницької та корпоративної діяльності в реалізації сучасної соціальної парадигми.

Література:

1. Барт Р. Структурализм как деятельность [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://ihtik.lib.ru/philosbook_22dec2006/philosbook_22dec2006_823.rar
2. Бех В.П. Социальный организм: философско-методологический анализ. — Запорожье: "Тандем — У", 1998. — 186 с.
3. Ильин В.О специфике гуманитарного знания. Вопросы философии. 1985. — № 7. — С. 45—53.
4. Котляров И.В. Теоретические основы социального проектирования. — Минск, 2002. — 146 с.
5. Лутай В.С. Основной вопрос современной философии. Синергетический вопрос. К.: Издатель "ПАРА-ПАН", 2004. — 156 с.
6. Моисеев Н.Н. Человек. Среда. Общество: Проблемы формализованного описания. — Москва: Издательство "Наука", 1982. — 240 с.
7. Пугачева Е.Г. Самоорганизация социально-экономических систем: учеб. пособие. — Иркутск: Изд-во БГУЭП, 2003. — 172 с.
8. Ракитов А.И. Философия компьютерной революции. — Москва: "Мысль", 2000. — 168 с.
9. Титов С.А. Проблема контексту в живых системах. Общественные науки и современность. 1996. — №3. — С. 134—144.
10. Фролов И., Загладин В. Глобальное прогнозирование современности: научный и социальный аспекты. Москва: Политиздат, 1981. — 348 с.
11. Gladchenko, A. Sardak, S. Dzhyndzhoian, V. (2017), "Foreign experience of public administration in the context of the economic equilibrium of synthetic economic crisis", Modern European Researches. Salzburg, Austria, vol. 2, pp. 44—52.
12. Sardak, S. Korneyev, M. Dzhyndzhoian, V. Fedotona, T. Tryfonova, O. (2018), "Current trends in global demographic processes". Problems and Perspectives in Management, LLC "Consulting Publishing Company "Business Perspectives", Vol. 16, Is. 1, pp. 48—57.

References:

1. Bart, R. (2006), "Strukturalizm kak deiatel'nost'" [Structuralism as activity], Access mode: http://ihtik.lib.ru/philosbook_22dec2006/philosbook_22dec2006_823.rar
2. Behh, V. (1998), "Sotsyal'nyj orhanyzm: fylosofskometodolohycheskyj analiz" [Social organism: philosophical and methodological analysis], Tandem-U, Zaporozhye, Ukraine.
3. Ilyin, V. (1985), "On the specifics of humanitarian knowledge", Questions of philosophy, vol. 7, pp. 45—53.
4. Kotlyarov, I.V. (2002), "Teoretycheskye osnovy sotsyal'noho proektyrovaniya" [Theoretical foundations of social design], Minsk, Belarus.
5. Lutai, V.S. (2004), "Osnovnoj vopros sovremennoj fylosofyy. Synerhetycheskyj vopros" [The basic question of modern philosophy. Synergistic question], PARAPAN, Kyiv, Ukraine.

6. Moiseev, N. (1982), "Chelovek. Sreda. Obschestvo: Problemy formalizovannogo opysaniya" [Man. Wednesday. Society: Problems of formalized description], Science, Moscow, USSR.

7. Pugacheva, E.G. (2003), "Samoorhanyzatsiya sotsyal'no-ekonomycheskykh system" [Self-organization of socio-economic systems], BSUEP, Irkutsk, Russia.

8. Rakitov, A.I. (2000), "Fylosofyia komp'yuternoj revoliutsyy" [The philosophy of the computer revolution], The thought, Moscow, Russia.

9. Titov, S.A. (1996), "The problem of context in living systems" [Social Sciences and Modernity], vol. 3, pp. 134—144.

10. Frolov, I. Zagladin, V. (1981), "Hlobal'noe prohozyrovanye sovremennosty: nauchnyj y sotsyal'nyj aspekty" [Global forecasting of the present: scientific and social aspects], Politizdat, Moscow, Russia.

11. Gladchenko, A. Sardak, S. Dzhyndzhoian, V. (2017), "Foreign experience of public administration in the context of the economic equilibrium of synthetic economic crisis", Modern European Researches. Salzburg, Austria, vol. 2, pp. 44—52.

12. Sardak, S. Korneyev, M. Dzhyndzhoian, V. Fedotona, T. Tryfonova, O. (2018), "Current trends in global demographic processes", Problems and Perspectives in Management, LLC "Consulting Publishing Company "Business Perspectives", vol. 16, Is. 1, pp. 48—57.

Стаття надійшла до редакції 07.10.2019 р.

АГРОСВІТ
www.agrosvit.info
Передплатний індекс: 23847

АГРОСВІТ
Науково-практичний журнал

Виходить 24 рази на рік

Видання включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІКИ